

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԸ

(ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ)

Հայաստանի հայագիտական մամուլը հարուստ աւանդոյթներ ունի: Անշուշտ ան ի յայտ չեկաւ ամայի տարածութեան մէջ, այլ իր նախադրեալները ունեցաւ, իբրեւ հիմք ունենալով իրեն նախորդող հայագիտական գործերն ու մամուլը: Այս առումով անուրանալի է իբրեւ բարերար օրինակ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան պաշտօնաթերթ Վաղարշապատի «Արարատ» հանդէսի 1868–1919 անցնող 50 տարիներու միանգամայն ճոխ ու բեղմնաւոր հրատարակումը: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ Սփիւռքի մէջ փառաւոր անցեալ ունեցող Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւններու պաշտօնաթերթեր՝ «Բազմավէպ» եւ «Հանդէս Ամսօրեայ» աւագագոյն հայագիտական հանդէսներու բերած մեծ ու բացառիկ նպաստը հայագիտութեան զարգացման գործին մէջ: Այս ասպարէսզին մէջ շատ կարեւոր է նաեւ նպաստը ընդհանրապէս հայագիտութեան մեծ ոգեշնչողներու աւագագոյն սերունդը՝ գլխաւորութեամբ մեծանուն հայագէտեր, Մանուկ Աբեղեանի, Ստ. Մալխասեանցի, Գարեգին Արք. Յովսէփեանցի, Հրաչեայ Աճառեանի, Յակոբ Մանանդեանի, Լէօի, Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի, Կարապետ Վ. Մկրտչեանի, Գարեգին Լեւոնեանի, Երուանդ Շահազիզի եւ ուրիշներու, որոնք ոչ միայն իրենց բարձրարժէք գործերով կարեւոր ներդրում ունեցան հայագիտութեան մէջ, այլ եւ հետագայ սերունդներուն փոխանցեցին այդ դրօշը բարձր պահելու պատիւը: Այսպէսով հետզհետէ ծնունդ առած Հայաստանի հայագիտական մամուլը իր ապրած շեշտակի վերելքով վերածուեցաւ հայագիտական

բազմաբովանդակ տեսակ մը հանրագիտարանի, որ մնայուն արժեք ունի եւ անսպառ աղբիւր է հայագիտութեան որեւիցէ ճիւղով զբաղող հայագէտի համար: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ այն հանգամանքը, որ Հայաստանի հայագիտական մամուլի մէջ լոյս ընծայուած են այնպիսի հայագիտական ուսումնասիրութիւններ, որոնք լոյս տեսան նաեւ առանձին գիրքերով եւ կամ կը սպասեն յարմար ժամանակի առանձին հրատարակուելու:

Բացի առանձին հայագէտներու կողմէ լոյս ընծայուած արժեքաւոր երկերէն եւ աղբիւրագիտական գործերէն Հայաստանի մէջ լոյս տեսած են ու անոնցմէ մեծ մասը կը շարունակուի նաեւ ներկայիս «Բանքեր Հայաստանի գիտական Ինստիտուտի» (1921-1922), Երեւանի Համալսարանի գիտական «Տեղեկագիր» (1936-1938), Արմֆանի «Տեղեկագիր» (1940-1943), Հայաստանի գիտութիւններու ակադեմիայի «Տեղեկագիր» հասարակական գիտութիւններ՝ լոյս տեսած է 1940-1966 թուականներուն. 1977էն մինչեւ այսօր լոյս կ'ընծայուի «Լրաբեր» անունով: «Բանքեր Մատենադարանի», նախապէս «Գիտական Նիւթերի Ժողովածու»՝ 1941 եւ 1950՝ 1956էն «Բանքեր Մատենադարանի» 1977էն մինչեւ այսօր կը շարունակուի «Լրաբեր» անունով: Մշտողեան Մատենադարանի պաշտօնական տարեգիրքն է «Բանքեր Մատենադարանի»-ն որ նախապէս 1941 եւ 1950 թուականներուն լոյս կը տեսնէր, «Գիտական նիւթերի ժողովածու» անունով: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան պաշտօնաթերթ «Էջմիածին» ամսաթերթ, որ լոյս կը տեսնէ 1944էն մինչեւ այսօր: «Բանքեր Հայաստանի արխիւների» 1960էն մինչեւ այսօր: Եւ վերջապէս «Բանքեր Երեւանի Համալսարանի»-ն 1967էն մինչեւ այսօր:

Անշուշտ սոյն հպանցիկ ակնարկի մէջ հնարաւոր չէ պատկերացում տալ վերոյիշեալ հայագիտական մամուլի աշխատակցած բոլոր հայագէտներու եւ հրատարակած ուսումնասիրութիւններու արժեքի մասին: Այլ կը բաւականանանք նշելով անոնց միայն համառօտ պատկերը գլխաւոր աշխատակիցներու եւ ուսումնասիրուած նիւթերուն: Աւելի մանրամասն ձգելով մէկ ուրիշ՝ առիթի մը:

«Բանքեր Հայաստանի Գիտական Ինստիտուտի» եղեր է գիտական տարեգիրք: Լոյս ընծայած է ՀՍՍՀ-ի Լուսժողովատը, այսինքն Լուսաւորութեան ժողովրդական կոմիսարիատը (նախարարութիւնը) հրատարակուած 1921-1922 թուականներուն՝ Վաղարշապատ (Էջմիածին): Սոյն տարեգիրքի գիտական քարտուղարը եղած է հայագէտ Երուանդ Տէր Մինասեան: Լոյս տեսած են Հայաստանի աշխարհագրութեան, տնտեսական յարա-

բերութիւններուն, իրավիճակին ու ազգագրութեան վերաբերեալ յօդուածներ, ինչպէս նաեւ զրականագիտական, պատմագիտական, արուեստագիտական ուսումնասիրութիւններ: Տարեգիրքին իրենց աշխատակցութիւնը բերած են Փրոֆ. Խաչիկ Սամուէլեան՝ «Տոտեմիզմը Հայոց մէջ», Փրոֆ. Լէոն՝ Առաքել Բաբախանեան՝ «Մի գիծ հայ մամուլի կեանքէն», ճարտարապետ Թորոս Թորամանեան՝ «Նախաքրիստոնէական հայ ճարտարապետութիւն», ինչպէս նաեւ Փրոֆ. Արսէն Տէրտէրեան, Թադէոս Աւդալբէգեան, Դաւիթ Անանուն եւ ուրիշներ:

«Լրաքեր» Հասարակական գիտութիւններու բաժանմունքի հրատարակութիւն Հայաստանի Ակադեմիայի: 1940–1966 թուականներուն լոյս տեսած է «Տեղեկագիր» խորագրով: Խմբագիրները եղած են Ս. Կարապետեան, Հ. Բատիկեան, Խ. Մոմջեան, Մկրտիչ Ներսիսեան, Յովսէփ Օրպելի, Աբգար Յովհաննիսեան, Ծատուր Աղայեան, Գառնիկ Ստեփանեան, Հ. Ասլանեան, Գէորգ Աբով, Յովհաննէս Ինճիկեան, Վարդգէս Միքայէլեան՝ 1972էն, Ալբերտ Խառատեան՝ 1980ական թուականներէն:

Հրատարակուած են պատմութեան, զրականութեան, լեզուաբանութեան, փիլիսոփայութեան, իրաւունքի, տնտեսագիտութեան, վիճագրութեան, արեւելագիտութեան, ազգագրութեան, եւ այլ բնագաւառներու խորհրդային՝ մասնաւորապէս հայ՝ գիտնականներու ուսումնասիրութիւնները: Ամսագիրը ունի յօդուածներու, բանավէճերու, քննարկումներու, լրատու, զրախօսութիւններու բաժիններ: Հրատարակուած նիւթերն ու ուսումնասիրութիւնները հիմնականին մէջ նուիրուած են Հայաստանի մէջ Հասարակական գիտութիւնների պատմութեանը ու առաջընթացին, Հասարակութեան արդի շրջանի հրատապ հարցերին: Իրենց աշխատակցութիւնն են բերեր Հրաչեայ Աճառեան, Ստեփանոս Մալխասեան, Մանուկ Աբեղեան, Ստեփանոս Լիսիցեան, Գրիգոր Ղափանցեան, Պորիս Փիաթրովսքին, Աբգար Յովհաննիսեան, Արսէն Տէրտէրեան, ինչպէս նաեւ ժամանակակից նշանաւոր գիտնականներ: Տե՛ս Վ. Միքայէլեան, Հայկական Ս. Հանրագիտարան, հտ. 4, Երեւան, 1978, էջ 673:

Ամսագիրը իր բովանդակութեամբ բազմակողմանի է եւ չատճոխ: Բացի սովորաբար հրատարակուող նիւթերէն խորհրդային հայագիտական մամուլի մէջ կը սկսի տեղ յատկացուիլ նաեւ հայ գաղթավայրերու պատմութեան: Մինչ այդ կը խօսուէր օտար գաղութներու դրութեան մասին: Այսպէս ակադեմիական Լեւոն Խաչիկեան կը հրատարակէ «Հայկական գաղթավայրերը Ուկրաինայում 16–17 դարերում ուսումնասիրութիւնը, ուր Ուկրաինա ըսելով փաստօրէն կ'ուսումնասիրէ լեհահայ գաղթավայրերը

(1954-4): Մաչողոցեան Մատենադարանի արխիվի վարիչ Աւետիք Աղամեան կը հրատարակէ «Վաւերագրեր ռուս-հայ բարեկամական յարաբերութիւնների պատմութիւնից (1809-1811) յօդուածը, ուր հրատարակեր է ռուսական կողմնորոշման մեծ ջատագով Մանուկ պէյ Միրզայեանի վերաբերեալ փաստաթղթեր (1954-9): Վաստակաշատ հայագէտ Յ. Ճ. Սիրունին բերելով իր աշխատակցութիւնը Պուքրէշէն (Ռումանիա) կը հրատարակէ «Մանուկ բէյ իշխան Մուղուպայի» յօդուածը (1969-10), Արսէն Անասեան կը գրէ «19րդ դարի հայ ազատագրական շարժումները եւ Ինդոնեզիայի հայ գաղութը» (1962-7), Զ. Գալուստեան լոյս կ'ընծայէ «Գորգագործութիւնը Ռեչ-Պոսպոլիտայի հայկական գաղութներում» (1974-9): Զեռագրագէտ Օն. Եգանեան շարունակելով իր ուսումնասիրութիւնները ձեռագրական հաւաքածոներու մասին կը գրէ «Ներսիսեան դպրոցի հայերէն ձեռագրերի հաւաքածուն» (1969-6): Ծարտարապետ Արշաւիր Թորամանեան շարունակելով իր ուսումնասիրութիւնները Պասարապիայի հայոց անցեալի մասին կը հրատարակէ «Մուղապայի եւ Բեսարաբիայի հայերէն վիմագիր արձանագրութիւնների շուրջ» յօդուածը (1975-3): Վարդան Գրիգորեան կը հրատարակէ «Հայ գրչութիւնը Պոդոլյեյում» (1973-3): Վ. Ոսկանեան եւ Վ. Բարխուդարեան հանդէս կու գան «Հայ գաղթավայրերը Սովետական պատմագրութեան մէջ (1968-4):

Հայ ժողովուրդի պատմութեան հնագոյն շրջանի հետազոտման հետ կ'աղընչուի վաղամեռիկ հնագէտ-պատմաբան Գէորգ Տիրացեանի «Արտաշէս Ա.ի Արամեատառ նորագիւտ արձանագրութիւնը» (1957-10):

Դարձեալ հայ գաղթավայրերու պատմութեան կը վերաբերի Լ. Պօղոսեան, «Հիւսիսային Կովկասում հայկական գաղթավայրերի հիմնադրման մասին» 18 դար (1985-6): Բարգէն Զուգասըգեան կը հետազօտէ «Հայկական ձեռագրերը Անգլիայում» (1979-8): Հայ հնատիպ գիրքերու մասնագէտ Ռաֆայէլ Իշխանեան կը գրէ «Հայկական տպագրութիւնը 16րդ դարում» (1968-12): Փրոֆ. Նինա Կարսոյեան կը ծանօթացնէ «Հայագիտութիւնը ԱՄՆի մէջ (1971-10):

Երաժշտագէտ Նիկողոս Թահմիզեան շարունակաբար կը հրատարակէ «Քննական տեսութիւն Հայոց հին եւ միջնադարեան երաժշտութեան-պատմութեան» բազմաշխատ գործը (1970-10, 1971-1, 5, 9): Բանասէր Պարոյր Մուրադեան կը քննէ Ագաթանգեղոսի պատմութեան հնագոյն ձեռագիր պատառիկները (1971-12): Ազգագրագէտ Վերտին Գ. Սվալլեան կը զբաղի «Ս. Հայկունու բանահաւաքչական գործունէութեամբ» (1962-11):

Ժամանակագրական կարգով յաջորդ հանդերս, որ հայագիտական նիւթեր կը պարունակէ, պէտք է յիշատակել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան պաշտօնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրը, որ սկսած է հրատարակուիլ 1944 թուականէն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան տեղակալ Գէորգ Արք. Չորեքեանի ջանքերով: Ան մինչեւ 1961թ. տպագրուել է Երեւանի մէջ, իսկ ապա Մայր Աթոռի տպարանէն: *Խմբագիրները եղած են Փրոֆ. Առաքել Առաքելեան (1944-1948, 1955-1956), Լեւոն Կիսիբեկեան (1948-1950), Փրոֆ. Աշոտ Աբրահամեան (1950-1955), Արթուր Հատիտեան (1956-), Պարզեւ Շահաբեան ապա Երուանդ Մելքոնեան:*

Խմբագրութեան առընթեր գործեց խմբագրական մարմինը, որու մաս կազմած են Ս. Քոլանջեան, Ս. Անթոսեան, Դոկտ. Սարգիս Մելիքեան, Եզնիկ Վրդ. Պետրոսեան եւ ուրիշներ: Բացառիկ թիւերու հրատարակման առթիւ խմբագրութիւնը ժողովներ գումարած է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Ա. ի նախագահութեամբ: Ամսագրի մէջ լուսարանուած են Մայր Աթոռի Միաբանութեան, հայ եկեղեցիի թեմերու կեանքը, հրատարակուած են կոնդակներ, եկեղեցական ժողովներու արձանագրութիւններ, Մայր Աթոռի եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի հաղորդագրութիւններ եւայլն: Հրատարակուած են հայ ձեռագրագիտութեան, աղբիւրագիտութեան, գաղթավայրերու պատմութեան, միջմատարեան վանքերու վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ, հայ մատենագիրներու անտիպ գործեր: Անդրադարձեր է նաեւ հայոց լեզուի, դպրոցի, տպագրութեան, մամուլի, խաչքարերու, եկեղեցական եւ ժողովրդական երաժշտութեան պատմութեան: *Աշխատակցած են Գարեգին Ա. Կաթողիկոս Յովսէփեանց, Ստեփանոս Մալխասեանց, Հրաչեայ Աճառեան, Երուանդ Շահաբեան, Ակադ. Կարո Մելիք-Օհանջանեան, Յ. Զ. Սիրունի, Յարութիւն Քիւրտեան, Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, Հրանդ Արմէն, Դոկտ. Յակոբ Անասեան, Գարեգին Լեւոնեան, Արշակ Ալպոյեանեան, Արամ Երեմեան, Դոկտ. Երուանդ Տէր Մինասեան, Նորայր Եպս. Պողարեան, Համո Յարութիւնեան, Նուպար Մաքսուտեան, Փրոֆ. Լեւոն Մելիքսեթ-Բէկ, Եղ. Գոյանճեան, Առաքել Պատրիկ, Փրոֆ. Լ. Սեմիոնով, Գրիգոր Յարութիւնեան, Օն. Եզանեան, Հայկ Եւ Արամ Տէր-Ղեւոնդեան եղբայրներ, Ռ. Իշխանեան, Պարոյր Կիմ Մուրադեան եղբայրներ, Արմինէ Քէոզկերեան, Դոկտ. Շուշանիկ Նազարեան, Գէորգ Աբգարեան, Նուպար Միքայէլեան, Հրաչ Բարդիկեան, Հայկ Մելքոնեան, եւ ուրիշ շատեր:*

Անհրաժեշտ է նշել, որ երջանկայիշատակ Հայրապետներ Գէորգ Զ-ի եւ Վազգէն Ա-ի ցուցաբերած բարձր հոգատարութիւններու, ինչպէս նաեւ անոր շուրջը հաւաքուած հայագէտներու պատկառելի թիւին, «էջմիածին»ը իր կարեւոր լուծման մոլծեց հայագիտութեան զարգացման գործին մէջ: Անոր հրատարակման առաջին տասնամեակը պէտք է համարիլ անոր հիմնադրման եւ ամրապնդման շրջանը: Ամսագիրը այս շրջանին ակններեւ յաջողութիւններ կ'արձանագրէ յատկապէս հայ ձեռագրագիտութեան, աղբիւրագիտութեան, հնագրութեան, հայ արուեստի պատմութեան, հայ գաղթավայրերու պատմութեան եւ այլ ասպարէզներու մէջ:

1950 թուականէն սկսեալ ամսագրին մէջ պարբերաբար լոյս կը տեսնեն Մայր Աթոռի կողմէ ստացուած ձեռագիրներու գիտական ձեռագրացուցակը, որ կը շարունակուի մինչեւ վերջերս (կազմող Նուպար Միքայէլեան): Ամսագրին մէջ կարեւոր տեղ կը զբաւեն նաեւ հայ արխիւային նիւթերու շնորհիւ արխիւային գործի մասնագէտ Գր. Յարութիւնեանի եւայլն: Շնորհիւ բազմավաստակ բանասէր Երուանդ Շահազիզի, շրջանառութեան մէջ կը դրուին իր իսկ յուշերով համեմուած գրուածքները: 19րդ դարի հայ ականաւոր գէմբերու՝ Խ. Աբովեանի, Պ. Պօռչեանի, Զ. Աղայեանի, Ստ. Նազարեանի, Պետրոս Աղամեանի, Յովհաննէս Այվազովսկիի, Սմբատ Շահազիզի եւ ուրիշներու մասին: Իարձեալ յուշերով աշխատակցեր են նաեւ Հրաչեայ Աճառեան եւ Աւետիք Իսահակեան գրելով: Խրիմեան Հայրիկի, Թորոս Թորամանեանի եւ այլոց մասին: Այս ժամանակ է, որ լոյս կը տեսնէ Կոմիտաս Վարդապետի սարկաւազութեան շրջանին գրած «Ներսէս Շնորհալին եւ նորա ժամանակը» անտիպ գործը: Ամսագրին մէջ անհրաժեշտ ուշադրութիւն կը դարձուի նաեւ հայ միջնադարեան յուշարձաններու ուսումնասիրման եւ անոնց արձանագրութիւններու հրատարակման գործին: Լոյս կը տեսնեն Գեղամ Սարգսեանի յօդուածները նուիրուած Բարձրաբաշ վանքին, Անապատ կամ Նոր Վարագին, Դանձուտին, Մակարավանքին, եւն: Արեւմտահայ բանաստեղծ Նուրարդ Գօլանձեան Պուքրէշէն իր յուշերը կը գրէ Մաղաքիա Օրմանեանի եւ Նիդիշ Արքեպիսկոպոս Դուրեանի մասին: Հայրենի հայագիտական հանդէսներէն «էջմիածին» առաջինն էր որ սկսաւ զբաղիլ հայ գաղթավայրերու պատմութեամբ: Վազգէն Եպս. Պալճեան (ապա Կաթողիկոս Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց) ակնարկներ գրեց Ռուսահայերու եւ Պուլկարահայերու թեմերու անցեալի եւ ներկայի մասին: Այս տողերը ստորագրողի կողմէ յօդուածաշարեր լոյս տեսան Պուքրէշի «Հայ Մշակոյթի տան» եւ Պուք-

րէշի հայոց անցեալի եւ ներկայի պատմութեան մասին: Կ'ուսումնասիրուին նաեւ Եգիպտոսի (Գ. Մըսըրլեան), Կիպրոսի (Ն. Մազսուտեան), Մատրասի (Արամ Երեմեան), Փրոֆ. Աշ. Աբրահամեան (Երուսաղէմ) եւ այլն: Ամսագրի հետագայ 40 տարիներու կեանքը սերտօրէն կապուած է Երջանկայիշատակ Վազգէն Ա. Հայրապետի հայրենանուէր եւ եկեղեցաշէն գործունէութեան հետ: Հակառակ եղող դժուարութիւններուն, իրաւամբ այս շրջանը կարելի է համարիլ ամսագրի վերելքի շրջանը:

Արթուն Հատիտեանի եւ ստեղծուած խմբագրական մարմնի ջանքերով՝ ճոխացաւ հայագիտական բաժինը: Շնորհիւ ամսագրի շուրջը խմբուած Մաշտոցեան Մատենադարանի, Հայաստանի Գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի պատմութեան, գրականութեան եւ հիմնարկներու, Զարեհի անունը կրող գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի եւ այլ հայագիտական հաստատութիւններու, պատմաբաններու, բանասէրներու եւ արուեստագէտներու ցուցաբերած աջակցութեան կարեւոր տեղ գրաւեց մեր ամսագիրներու շարքին: Բացի նախապէս գոյութիւն ունեցող հայագիտական ճիւղերէն՝ սկսան լոյս տեսնել նաեւ ուսումնասիրութիւններ նուիրուած ձեռագիրներու կազմերուն, հայ դպրոցի, հայ տպագրութեան, հայ մամուլի պատմութեան: Խորհրդային շրջանին առաջին անգամ ըլլալով լայն կերպով ուսումնասիրութեան կ'ենթարկուի Աստուածաշունչի հայերէն բնագիրը եւ տպագրութիւնները, դարձեալ առաջին անգամ տեղ կը տրուի այլալեզու հայագիտական հին գրականութենէն կատարուած թարգմանութիւններուն: Հայերէն ձեռագիրներուն վիճակուած ճակատագրին կը վերաբերի մեր կողմէ գրուած «Հայկական կոտորածները եւ մեր ձեռագրական կորուստները» յօդուածաշարքը՝ 1965-1967 թուականներուն. գրաքննութեան կողմէ շարունակութիւնը դադարեցուած եւ ապա «Հայկական կոտորածները» պարբերութիւնը հանուած եւ անաւարտ մնացած: Ուր կը խօսուի 1894-96, 1909 եւ 1915 թուականներուն Վասպուրականի, Տարօնի, Կարինի, Կեսարիոյ, Մալաթիայի, Անկիւրիայի, Արմաշի, Սեբաստիոյ ոչնչացուած՝ եւ մասամբ փրկուած ձեռագիրներու մասին: Նոյնպէս այն ժամանակ գրաքննութեան պատճառով անաւարտ մնաց երաժշտագէտ Ն. Թահմիզեանի «Յուշամատենաների հետքերով» արժէքաւոր յօդուածաշարքը, ուր իրեն յաջողուեր էր ներկայացնել Արեւմտեան Հայաստանի կեդրոններու նախաեղեռնեան շրջանի երաժշտական կեանքը:

Այստեղ պատկառելի է վաստակը հայագէտ Յակոբ Անասեանի, որ յայտնաբերեց Վարդան Այգեկցիի «Արմատ հաւատոյ»

դաւանաբանական ժողովածուն եւ այդ մասին յօդուածներ հրատարակեց:

Հայ մատենագիրներու կեանքին ու ժառանգութեան ուսումնասիրութեան բաժնի մէջ կարեւոր տեղ կը գրաւէ Հրաչեայ Աճառեանի «Մեսրոպ Մաշտոց» ծաւալուն գործը, որ լոյս տեսաւ հեղինակի մահէն յետոյ 1954-1961 թուականներուն, որոշ ընդհատումներով: Այս գործը հայութեան մեծագոյն երախտաւորի նուիրուած ամենահանգամանալից գործն է: Այս երկը լոյս տեսաւ միայն 1984թ. Հր. Աճառեանի «Հայոց գրերը» հատորի 67-392 էջերուն մէջ:

Փաստական հարուստ նիւթեր կան Ն. Միքայէլեանի «Արխիւային նոր նիւթեր Արեւմտեան Հայաստանի հայ ժողովուրդի վիճակի մասին 1912-1913 թուականներու» վաւերագրերու ժողովածուի մէջ: Կարեւոր են Արշակ Սաֆրաստեանի մինչ Մեծ Եղեռնը Արեւմտեան Հայաստանի եւ Թուրքիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող հայկական յուշարձաններու գոյութիւնը ապացուցող Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքարանի կողմէ Թուրքիոյ արդարադատութեան եւ դաւանութեան նախարարութեան ներկայացուած հայ եկեղեցիներու եւ վանքերու ցուցակներն ու թաքրիւնները:

Ուրուագծուած են նաեւ հայկական հերոսամարտերու պատմութիւնը. Վանի (Դոցենտ Հ. Յարութիւնեան), Այնթապի (Արթ. Հատիտեան), Շատախի (Հայրիկ Մուրադեան), Սարդարապատի (Յ. Թուրշեան):

Ոչխտ կարեւոր են նաեւ հայագէտ Յ. Ժ. Սիրունիի կողմէ գրուած Մաղաքիա Արքեպ. Օրմանեանի, Եղիշէ Արքեպ. Դուրեանի, Գարեգին Պատրիարք Սաչատուրեանի եւ մանաւանդ «Կոմիտասին հետ» երկարաշունչ գործը, որ լոյս տեսաւ 1965-1969 թուականներուն: Նշուած գործերը պէտք է լոյս տեսնէին երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի տպարանէն, սակայն մինչեւ այժմ անոնք լոյս չտեսան: Ամսագրի մէջ բաւականին հարուստ է հայ գաղթավայրերու պատմութեան վերաբերող նիւթերը: Այստեղ է, որ սկսաւ իր աջսորէն վերադարձին Յ. Ժ. Սիրունին պարբերաբար լոյս ընծայել իր «Պոլիս եւ իր դերը» բազմահատոր աշխատութեան Ա. հատորը՝ 1962-1964, որ 1965ին լոյս տեսաւ Պէյրութի մէջ: Լոյս տեսան նաեւ ամսագրի մէջ Հնդկաստանի (Դեր. Եպս. Փոլատեան), Իտալիոյ (Դոց. Արտաշէս Տիրացեան), Փորթուգալի եւ Պրուսիայի (Արշակ Ալպոյեանեան), Պոլկարիոյ (Ս. Փաշաճեան, Արա Մարկոս), Թրակիոյ (Մ. Հ. Բարդիկեան), Վրաստանի (Ս. Աւչեան), Տրանսիլուանիոյ հայկական գաղթավայրերի (Ս. Գօլանճեան) մասին յօդուածները: Հայ սփիւռքի պատմութեան ամբողջացման համար կարեւոր են

Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի արտասահմանի մէջ կատարած ուղեւորութիւններու նկարագրութիւնը:

Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակներու միջոցով ամբողջ աշխարհի Հայութեան ազդարարեց նշել Աստուածաշունչի տպագրութեան 300ամեակի, Մեծ Եղեռնի 50ամեակի, Էջմիածնի տպարանի 200ամեակի եւ այլ յորելեաններ: Էջմիածին ամսագիրը հրատարակեց ճոխ բացառիկ թիւեր: Ամսագրի էջերուն մէջ լոյս տեսաւ ցարդ անտիպ մնացած 1937թ. նահատակներէն Արտակ եպս. Սմբատեանցի, «Ս. Էջմիածնի միաբանութեան գրական-կրթական գործունէութիւնը եւ Մայր Աթոռի տպարանը», որ լոյս տեսաւ նաեւ առանձին հրտ. պատրաստումը, ներածութիւնը, ծանօթագրութիւնները եւ յաւելուածը՝ Սուրէն Գօլանճեանի, Արթուն Հատիտեանի (1973): Դարձեալ ամսագրի էջերուն մէջ լոյս տեսան «Արարատ» ամսագրի 50 տարուան եւ «Էջմիածին» ամսագրի 30 տարուան նիւթերու մանրակրկիտ մատենագիտութիւնը, որոնք լոյս տեսան նաեւ առանձին գիրքերով (կազմող Սեդա Կոծինեան), խմբագիրներ (Ս. Գօլանճեան, Ա. Հատիտեան) որոնք կարեւոր նշանակութիւն ունին Հայագիտութեան համար:

«Էջմիածնի» Ամսագրի մեր ստացած ամենավերջին թիւը 1992ի Ա.Բ.Գ. է ուր վաղամեռիկ Հայագէտ Կ. Մ. Մուրադեան լոյս ընծայած է Գրիգոր Նազիանզացիի «Յաղագս աղքատասիրութեան» ճառի Հայերէն թարգմանութիւնը, տաս զրչագիրներու հիման վրայ, տարընթերցումներով հանդերձ:

Հայաստանի Հայագիտական մամուլի մէջ կարեւոր տեղ կը գրաւէ «Բանբեր Մատենադարանի» գիտական պարբերականը որ նախապէս հրատարակուած է 1941 եւ 1950 թուականներուն իբրեւ «Գիտական ժողովածու» խորագրով Գէորգ Աբովի խմբագրութեամբ եւ ապա 1956էն իբրեւ «Բանբեր Մատենադարանի» խորագրով, խմբագրութեամբ Լեւոն Խաչիկեանի: 1962էն Լ. Խաչիկեանի, Յ. Փափագեանի եւ Ս. Արեւչատեանի, իսկ 1986ին Գլխ. խմբագիր Ս. Արեւչատեան, խմբ. մարմին Բ. Զուգասզեան, Յ. Փափագեան, Վ. Գրիգորեան, պատասխանատու քարտուղար՝ Լեւոն Տէր Պետրոսեան:

Նիւթերն ունին ռուսերէն եւ ֆրանսերէն ամփոփումներ: Կը հրատարակէ Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ, Հայկական ձեռագիրներու եւ վաւերագրերու մէջ եղող բնագիրներ, մատենագիտական ու ձեռագրագիտական հաղորդումներ, գրախօսութիւններ: Կ'աշխատակցին Հայաստանի, Խ. Միութեան ականաւոր գիտնականներ եւ սփիւռքահայ Հայագէտներ:

1950ի թիւ 2ի մէջ բանասէր Աս. Մնացականեան կը հրապարակէ Գ. Շիրմազանեան «Նկարագրութիւն ինչ-ինչ գործոց Կարապետ Եպիսկոպոսի վիճակաւոր առաջնորդի Հայոց գաղթելոց ի Տայս» գաւեշտ թատերախաղը, որ կորած կը համարուէր: Դարձեալ Աս. Մնացականեան նոյն թիւին մէջ կը գրէ «Անտիպէշեր միջնադարեան հայկական պոեզիայից» հաղորդումը:

Սփիւռքի հայ եւ օտար բանասէրներէն աշխատակցած են Լ. Մինասեան (Իրան), Վ. Ներսիսեան (Լոնտոն), Կ. Իզբաշեան (Լենինկրատ), Նորայր Եպս. Պողարեան (Երուսաղէմ), Յ. Ճ. Սիրունի (Պուքրէշ), Յարութիւն Բիւրտեան (ԱՄՆ), Ռ. Կիւպէնկեան (Փորթուկալ), Բ. Ութիէ (Ֆրանսա), Միշէլ Վան էսբրո (Պելճիքա) եւայլն:

Այս տարեգիրքի կարեւորագոյն առաւելութիւններէն մէկը հայագիտութեան այնպիսի մնացած ձեռագիրներու հետ ծանոթացումն է: Այս շարքէն են «Ռումանահայերի արժէքաւոր նուէրը Հայաստանի Մատենադարանին» (Յ. Ս. Բոլանջեան, Պետ. Մատենադարանի հայերէն ձեռագրերի աճը 1956ին (Կ. Ն. Իզբաշեան), Փրոֆ. Լ. Մելիքսեթ Բէկ կը ներկայացնէ «Վրաստանի կեդրոնական պատմական արխիւի հայերէն ձեռագիրներու ցուցակը (4), «Մատենադարանի Լազարեանների արխիւ» (Մ. Մխիթարեան, 4), Մատենադարանի հայերէն ձեռագիրներու աճը 1956-1959 թուականներու (Օն. Եզանեան, Ս. Արեւշատեան), «Կերլա հայաքաղաքը եւ նրա հայերէն ձեռագիրները» տրուած է նաեւ հեղինակի՝ Ս. Բոլանջեանի կողմէ Մատենադարանին նուէր բերուած 4 ձեռագիրներու մէկ պատառիկի նկարագրութիւնը: (1962.6): Նոյն հեղինակը 1969ի թիւ 9ի մէջ կը հրատարակէ «Համառօտ ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Կերլա հայաքաղաքի» ուր ներկայացուած են մինչեւ այժմ հայագիտութեան անծանօթ մնացած 115 հայերէն գրչագիրներու նկարագրութիւնը (1969.9): Ամերիկահայ բանասէր Յարութիւն Բիւրտեան կը հրատարակէ «Համառօտ ցուցակ հայերէն գրչագիրներու Բիւրտեան հաւաքածոյի ի Ուշտա. Կանգաս ԱՄՆ (20 ձեռագիր. թիւ 10): 12 հատորի մէջ Բ. Զուգասեան կը հրատարակէ «Հայերէն ձեռագրեր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում» հաղորդումը, ուր կու տայ 42 ձեռագիրներու նկարագրութիւնը: 1979-82 թուականներուն Մատենադարանի ձեռագիրները աճեր են 258 միաւորով, նուիրատուներուն մէջ են Վազգէն Ա. Կաթողիկոս, Փրոֆ. Սիրարփի Ներսէսեան, Արտաշէս Ոսկատուրեան (Թաւրիզ), Վահրամ Մալեան, եւն: 1986ին Վ. Ներսիսեան կը հրատարակէ «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Լոնդոնի Վեքլոմ Ինստիտուտի գրադարանի» 15 ձեռագրի նկարագրութիւն: Հարուստ

են նաեւ հայ ժողովուրդի պատմութեան, հայ գրականութեան, հայ փիլիսոփայութեան. հայ բժշկութեան, բառարանագրութեան, ուղեգրութիւններու, երաժշտագիտութեան, մանրանկարչական արուեստի, գանձարաններու, հայ տնտեսագիտութեան, արծաթեայ կազմերու եւ այլ հարցերու նուիրուած յօդուածները:

«Պատմաբանասիրական Հանդէս»ը Հայագիտական նիւթեր բովանդակող Հայաստանի ամէնէն ճոխ հանդէսը: Հայաստանի Ազգային Ակադեմիայի Նախագահութեան պաշտօնաթերթ, որ կը հրատարակուի 1958էն, եռամսեայ է: Խմբագիր՝ Ակադեմ. Սկրտիչ Ներսէսեան:

Ռուսէն հայագէտ Փրոֆ. Վլատ Պընըցեանու կը հրատարակէ «Ռուսիայի հայ գաղութները ըստ ռուսմանական տեղանուններու տուեալներու» ուսումնասիրութիւնը, Ս. Բոլանջեան Պընըցեանուի 60ամեակի առթիւ կը ներկայացնէ անոր կենսագրութիւնը եւ անոր հայագիտական մատենագիտութիւնը (1960-3): Հունգարիոյ հայագէտ Դոկտ. Էդմոնտ Շիւց կը հրատարակէ իր անտիպ «Հայ տպագրութեան պատմութիւն» գործէն «Զմիւռնիայի տպարանները» հատուածը (1964-2): Փրոֆ. Լեւոն Խաչերեան կը ներկայացնէ «Դոկտ. Զարլզ Դաուենտի հայագիտական գործերը» (1962):

Բնագիրներու մէջ բազմապատակ հայագէտ Յ. Անասեան կը ներկայացնէ իր յայտնաբերած Յովհաննէս Կամենինացու «Խոթինի պատերազմի պատմութիւնը» երկի ռուսերէն թարգմանութիւնը (Կ. Ն. Իզբաշեանի): Ծարտարապետ Արշաւիր Թորամանեան կը գրէ «Ռուսիահայերի շինարարական գործունէութեան ուսումնասիրութեան շուրջը» Սուզալայի Հայկական յուշարձաններու մասին (1980-4 ռուս.): Ակադ. Լեւոն Խաչիկեան կը հրատարակէ «Նախամեսրոպեան գրի հարցը եւ հմայագրերը», Բանասէր Գէորգ Աբգարեան լոյս կ'ընծայէ Յ. Մարկուարտի «Պարսկահայք» անտիպ երկը, ակադեմական Սուրէն Երեմեան «Հայկական առաջին պետական կազմաւորումները 7-6 դարերուն մ.թ.ա.»: Փիլիսոփայ Սէն Արեւշատեան «Դաւիթ Անյաղթը եւ Հին Հայաստանի փիլիսոփայական միտքը» (1980-1), ակադ. Բ. Ն. Առաքելեան կը հրատարակէ «Հին Արտաշատի 1970-1978թ պեղումներու հիմնական արդիւնքները» (1974-4) Հնագէտ Փրոֆ Կարո Ղաֆադարեան Տեկորի տաճարի 5 դարի հայերէն արձանագրութիւնը եւ մեսրոպեան այբուբենի առաջին տառաձեւերը (1962-2): Վաղամեռիկ հնագէտ-պատմաբան Գէորգ Տիրացեան կը հրատարակէ իր իսկ յայտնաբերած «Արտաշէս Ա.ի մէկ նորագիւտ արամեական արձանագրութիւնը» (1977-4)

եւ այլն: Կ'աշխատակցին նաեւ Վ. Հ. Համբարձումեան Հայկական Նոբելի մասին, ակադ. Գ. Զահուկեան, ակադ. Մ. Ներսիսեան, Ա. Շ. Մնացականեան, Շ. Նազարեան, Փրոֆ. Լեւոն Պաչեքեան, Գ. Ստեփանեան, Աշոտ Յովհաննիսեան, Հ. Մ. Բարդիկեան, Մ. Զուլպեան, Ռ. Իշխանեան, Վ. Իսկանեան, Պ. Պաչատուրեան, Թ. Յակոբեան:

Ուշագրաւ է, որ լոյս կ'ընծայուին Մխիթարեաններու գործունէութեան վերաբերող յօդուածներ, հիմնականին մէջ գրուած ճիշտ դիրքերէ: Այդ շարքէն են Փ. Անթափեանի «Վենետիկի Մխիթարեանների հայագիտական գործունէութիւնը՝ միաբանութեան հիմնադրման 250 ամեակի առթիւ» (1968-4), Գիտական աշխատակցուհի Անի Իւթիւճեան կը գրէ «Թադէոս Սեբաստացու «ողբերը» որպէս Միքայէլ Զամչեանի «Պատմութեան» աղբիւր (1974-3): Բանասէր Սուրէն Շտիկեան կը հրատարակէ Հ. Ղ. Ինճիճեանի «Եղանակ Բիւզանդեան» տարեգիրքը՝ բանասիրական ճշգրտումներ (1966-2): Դոկտոր Շուշանիկ Նազարեան կը գրէ «Պաչատուր Էրզրումեցու ուսուցողական բանաստեղծութիւնները» (1969-4): Ն. Վ. Անանեան կ'ուսումնասիրէ «Միմոն Երեմեանի գրականագիտական աշխատութիւնները» (1981-3): Վ. Համազասպեան Մխիթար Սեբաստացիի ծննդեան 300 ամեակին առթիւ կ'ուսումնասիրէ անոր կեանքն ու գործը (1976-4): Ա. Վարդումեան կը հրատարակէ «Մինաս Բժշկեանը եւ հայկական նոր ճայնագրութեան ստեղծման հարցերը» (1981-3): Սուրէն Շտիկեան ի յայտ կու գայ «Ալիշանի անստորագիր գործերը Բազմավէպի էջերում» (1978-2) նաեւ «Հ. Ղեւոնդ Ալիշան» ծննդեան 150 ամեակին առթիւ (1970-2): Ռ. Իշխանեան կը գրէ Հ. Համազասպ Ոսկեանի մահախօսականը (1968-1), իսկ այս տողերը գրողը «Էջմիածին» ամսագրի մէջ Հ. Համազասպ Ոսկեանի գործերու մատենագիտութեամբ հանդերձ, նաեւ «Տեղեկագրի» մէջ: Գ. Աբգարեան կը գրէ Հ. Ն. Ալիւնեանի մահախօսականը (1963-4) իսկ տողերս գրողը «Էջմիածին» ամսագրին մէջ եւ «Տեղեկագրի» մէջ եւայլն: Վենետիկի Մխիթարեան հայրերէն, վերջերս հանգուցեալ Հ. Միքայէլ Յովհաննիսեան, որ եկեր էր այցի Հայաստան՝ սոյն հանդէսին մէջ բերած է իր աշխատակցութիւնը գրելով «Հայաստանի բերդերը» յօդուածը: Դարձեալ վաղամեռիկ բանասէր Փ. Անթափեանի գրիչին կը պատկանի նաեւ «Հ. Յակոբոս Տաշեանի ժառանգութիւնը» (1971-1): Փրոֆ. Պիոն Յակոբեան լոյս կ'ընծայէ «Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի նամակները Հերման Աբիխին» (1970-2) եւայլն: Հայաստանի Հանրապետարանին մեր աշխատակցութեան ընթացքին գրած ենք կենսագրութիւնները Հ. Վահան Յովհաննիսեանի, Հ. Միքայէլ

Յովհաննէսեանի, Հ. Մ. Պոտուրեանի, Հ. Պողոս Անանեանի, Հ. Գր. Գովրիկեանի, Հ. Համազասպ Ոսկեանի, Հ. Ներսէս Տէր-Ներսէսեանի եւ այլն:

«Բանբեր Հայաստանի Արխիւների»ն, ունի մատենագիտական ցանկ 1960–1980 թուականներու: Լոյս կը տեսնէ 4 ամիսը մէկ անգամ. գլխ. խմբագիր Ա. Հ. Յարութիւնեան. գլխ. խմբագրի տեղակալ Ռ. Ա. Գրիգորեան: Խմբագրական մարմնի մաս կազմած են. Վ. Բարխուդարեան, Գ. Ղարիբջանեան, Հ. Մ. Շաթիրեան, Վ. Պարսամեան, Ե. Սարգսեան, Գ. Ստեփանեան: Հանդէսի հիմնական խնդիրն է լոյս աշխարհ հանել ու հրատարակել ունիկալ եւ խիստ արժէքաւոր փաստաթղթեր, որպէս պատմութեան լուսաբանութեան հաւաստի սկզբնաղբիւրներ, ստեղծել աղբիւրագիտական բազա պատմաբանների եւ բանասէրների համար: Մատենագիտական ցանկը կազմած են արխիւային գործի մասնագէտներ. Ռ. Ա. Գրիգորեան եւ Ս. Ս. Բեհբուդեան: «Բանբեր»ի հեղինակներ են Խ. Միութեան Մարշալ Յ. Գ. Բաղդամեան, ակադեմիկաններ՝ Ծ. Աղայեան, Կարօ Մելիք-Օհանջանեան, Գ. Ղարիբջանեան, Աշոտ Յովհաննէսեան եւ բազմաթիւ փրոֆեսորներ ու գրողներ: Սփիւռքահայ հայագէտներէն աշխատակցած են դարձեալ բանասէր Յ. Ծ. Սիրունին: Վերջինս շարունակաբար լոյս ընծայած է «էջեր Մանուկ Բէյի կեանքէն» (1969–3, 1970–2 եւ 1970–3) յօդուածաշարքը, եւայլն: Կ. Կրիվանոսը (Լվով) «Հայկական պատմական յուշարձանները Լվովի շրջակայքում» (1971–4): Մատենադարանի արխիւի բաժնի վարիչ այժմ հանգուցեալ Աւետիք Աղամեան կը հրապարակէ «Վաւերագրեր Անի քաղաքի եւ Կարսի մարզի մերձակայ վայրերի յուշարձանների պահպանութեան մասին» փաստաթղթեր: Մ. Ս. Սողոմոնեան լոյս կ'ընծայէ «Արցախ-Ղարաբաղի պատմութիւնից (1969–1): Մ. Ն. Յակոբեան կը հրատարակէ «Լենինգրադի եւ Մոսկվայի հայկական յուշարձանները» (1971–3): Հ. Հ. Մարտիրոսեան կը ծանօթացնէ Նոր Զուղայի մատենադարանը: Այս տողերը գրողը կը հրատարակէ «Յ. Ծ. Սիրունու գրական երկերի մատենագիտութիւնը (1977–3): Հայրիկ Մուրադեան կը հրատարակէ Վանի, Տարօնի, Եօզղաղի 1915–6 գոյամարտերուն նուիրուած յօդուածներ:

Այս հանդէսին մէջ եւս կան էջեր նուիրուած Մխիթարեաններու գործունէութեան: Աւետիք Աղամեան կը հրատարակէ Հ. Ղ. Ալիշանի անտիպ նամակներից (1965–3), Ս. Շտիկեան կը հրատարակէ «Ալիշանի մահուան արձագանքները փաստաթղթերում» (1978–1), Վ. Մ. Վարդանեան կը հրատարակէ «Ա. Մ. Գարագաշեանի նորայայտ նամակներ» եւ այլն:

«Բանբեր Երեւանի Համալսարանի»-ն կը հրատարակուի 1967էն Երեւանի մէջ. խմբագիր՝ ակադ. Է. Զրբաշեան: Նիւթերը կը հրատարակուին հայերէն եւ ռուսերէն Համապատասխան ամփոփումներով: Զունի մատենագիտութիւն եւ անոր հաւաքածոն ինծի անմատչելի մնաց Լոս Անճելըսի մէջ: Մօտս եղած որոշ թիւերէն զաղափար մը տալու համար անոր բովանդակութեան նշենք որոշ տուեալներ: Երաժշտագէտ Ն. Թաճմիզեան կը հրատարակէ «Կոմիտասը եւ Նարեկացու տաղերը», Ա. Աղամեան կը հրապարակէ «Գարեգին Արք. Յովսէփեանցի նամակները Ն. Մառին, փիլիսոփայ Հրաչեայ Միրզոյեան կը հրատարակէ «Սիմէոն Զուղայեցի եւ Ոսկան Երեւանցի» ուսումնասիրութիւնը (1978-3), նոյն հանդէսին մէջ 1971ի Յրդ թիւին մէջ լոյս տեսաւ նաեւ տողերս գրողին «Հայերէն նորայայտ վաւերագրեր Բալկանեան ժողովուրդների 1812-6ի ազգային-ազատագրական շարժումների մասին» ուսումնասիրութիւնն ու փաստաթղթերը եւայլն:

* * *

Մենք ժամանակի սղութեան պատճառով հնարաւորութիւն չունեցանք նշելու անգամ հայագիտական ամսագրերու աշխատակցող բոլոր հայագէտներու անունները եւ կամ յիշատակելու եւ անդրադառնալու նշուած յօդուածներու եւ կամ ուսումնասիրութիւններու գիտական արժէքին եւ նշանակութեան: Սակայն կը կարծենք որ ներկայ հպանցիկ ակնարկն իսկ որոշ չափով կը նպաստէ հաստատելու համար այն իրողութիւնը, որ Հայաստանի հայագիտական մամուլը պատուով կատարած է իր վրայ դրուած պարտաւորութիւնները: Եթէ տարիներ առաջ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի երբեմնի պաշտօնաթերթ «Արարատ» ամսագրի լոյս ընծայման 100 ամեակի առթիւ խօսելով անոր կողմէ հայագիտութեան մատուցուած մեծ ծառայութիւններու մասին, նշեր էինք որ ան բովանդակ Արեւելեան Հայաստանի մէջ երկարակեաց լուրջ հայագիտական հանդէսն է, ապա հիմա երբ խօսք կ'ըլլայ Հայաստանի հայագիտական մամուլի մասին, պէտք է, որ սրտի մեծ գոհունակութեամբ հաստատենք այն իրողութիւնը, որ այժմ Մայր Աթոռի պաշտօնաթերթ «Էջմիածին» հանդէսը միակը չէ այս ասպարէզին մէջ եւ որ Հայրենիքի մէջ ծնունդ առած են շարք մը հայագիտական հանդէսներ, որոնց համար խօսեցանք քիչ առաջ եւ միաժամանակ ստեղծուած են հայագի-

տական հաստատություններ իրենց մամուլով, որոնք կարեւոր գործ կը կատարեն Հայրենիքի մէջ հայագիտութեան զարգացման գործին մէջ: Հայրենիքի հետագայ տնտեսական կեանքի բարելաւումը անկասկած կը նպաստէ հայագիտութեան ա՛լ աւելի ծաղկումին:

Փրոֆ. ՍՈՒՐԵՆ ԳՈԼԱՆՃԵԱՆ
(Լոս Անճելըս)